

z Avstrijo vključiti zagotovitve manjšinskih pravic za Slovence, vendar takšnih, ki bi bile sprejemljive za avstrijsko vlado.

Za vsakogar, ki se ukvarja z avstrijsko-jugoslovanskimi povojnimi odnosi bodo več kot zanimivi ameriški zapiski in stališča do diplomatskih intervencij dr. Aleša Beblerja, tičočih se koroškega vprašanja. Leta 1949 so šle te intervencije v smeri dosega vsaj delnih koncesij na območju reke Drave (hidrocentrali Žvabek in Labot) ter za zagotovitev določene avtonomije za slovensko koroško skupnost (Američani: »z delitvijo Koroške v dve deželi«). Dalje je upoštevati ameriške odmeve (10. marca 1949) na Beblerjev nastop pred namestniki zunanjih ministrov štirih velesil o spornih avstrijsko-jugoslovanskih vprašanjih, saj so bili pogojeni tudi s takratnim kominformovskim sporom. Isto velja za prikaz zakulisne igre, ki so jo v tem vprašanju vodile velike sile. Uvodoma smo sicer opozorili, da je sovjetski zunanji minister Višinski še junija 1949 poudarjal upravičenost jugoslovanskih ozemeljskih zahtev do Avstrije, vendar so Američani že mesec dni pred tem ob tem opazili sovjetsko popuščanje. Po njihovem so Sovjeti sicer močno podpirali jugoslovanske težnje, vendar pa so po njihovem sedaj dajali večji poudarek na »ustvaritvi« avtonomnega režima za »slovensko govoreči element« Koroške kot pa na teritorialni spremembi. Američani so ugotavljali, da bi Sovjeti z izplačilom 150 milijonov dolarjev popustili tudi v obmejnem vprašanju. Kot kaže sklep sveta zunanjih ministrov z dne 20. junija 1949 o ohranitvi nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje, je bilo to sklepanje vsaj v določenem smislu blizu resnice.

Tone Zorn

Nikola Milovanović, Kroz tajni arhiv UDB-e — Sloboda, Beograd 1974; strani 447.

Knjiga je izšla ob trideseti obletnici ustanovitve Uprave državne varnosti in je posvečena tovarišem, ki so v njenih vrstah izgubili življenje. Njen avtor Nikola Milovanović je od novembra 1944 dalje zaposlen v Upravi državne varnosti in nato v Zveznem sekretariatu za notranje zadeve. Objavil je že več zgodovinskih feljtonov in tri zgodovinsko-publicistična dela: Vojni puč i 27. mart (Beograd, 1960), Od Marseljskog atentata do Trojno pakta (Zagreb, 1963) in Kraljev izaslanik u redovima UDB-e (Zagreb, 1964).

V knjigi Kroz tajni arhiv UDB-e opisuje avtor usode vodilnih sodelavcev okupatorja in njihovih oboroženih sil v zadnjem obdobju vojne, njihov razpad in beg v tujino ob koncu ter poskuse njihovih ostankov, da v prvih letih svobode od zunaj in od znotraj preprečijo ali vsaj ovirajo novo ureditev v Jugoslaviji. S tem želi dodati svoj delež k ugotavljanju resnice o gibanju Mihailovičevih četnikov, njegovem sodelovanju z drugimi sodelavci okupatorja in z njim samim v borbi proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ki jo nekateri krogi v tujini skušajo še vedno ponarejati v Mihailovičevo korist. Svoje delo pričinja z opisom zadnjih mesecev vojne v Srbiji, ko so četniki praktično že izgubili vse možnosti za kakšno temeljitejšo spremembo svoje usode, čeprav so verjeli

v neko uspešno rešitev do konca. Nekateri so jo videli v naslonitvi na Anglo-američane, za kar jim je dajalo vzpodbudo bivanje ameriške vojaške misije v Mihailovičevem glavnem štabu, drugi pa celo v navezavi stikov z enotami Rdeče armade, ki so bile v septembru 1944 že na mejah Jugoslavije. Vse te kombinacije pa so padle v vodo s prihodom sovjetskih enot v Jugoslavijo z dovoljenjem NKOJ in odhodom ameriške misije iz četniškega štaba. Tako jim ni preostalo drugega, kot umik skupaj s svojim zaščitnikom (Nemci) v Bosno in Hercegovino od koder so se nato pozimi poizkušali vrniti v Srbijo in v sodelovanju z Nemci pošiljali tja svoje vohune in diverzante. Spomladi je z zlomom njihovih zaščitnikov napočil tudi zanje čas obračuna z enotami jugoslovanske armade, v katerem je četniško gibanje doživelo svoj zadnji in popolni vojaški poraz, ki so ga preživele le manjše skupinice skupaj s svojima glavnima voditeljema Dražom Mihailovičem in Nikolom Kalabičem. Te skupinice so bile obsojene na stalen beg in životarjenje po planinah Črne gore, Sandžaka in Srbije, dokler niso sodelavci Ozne ujeli najprej Kalabića (decembra 1945) in nato z njegovo pomočjo še Dražo Mihailovića (marca 1946). Pri opisu lova na oba četniška voditelja je knjiga še posebej zanimiva, saj prikazuje te dogodke po opisu udeležencev obeh nasprotnih strani.

V drugem delu knjige opisuje avtor zadnje obdobje obstoja NDH in njenih voditeljev skupaj z njihovimi idejami o naslonitvi na Angloameričane in poizkusi povezave s Slovenijo, kar se, kot je znano, ni uresničilo. Temu sledi opis pobega ustaškega vodstva s Pavelićem na čelu v Avstrijo in njihovega nadaljnjega sovražnega delovanja proti novi ureditvi v Jugoslaviji. Tu je še posebej zanimiv opis povratka Eriha Lisaka (ustaški general — šef Ustaške nadzorne službe) jeseni 1945 v domovino in njegovo protidržavno delovanje v sodelovanju z vodstvom zagrebške nadškofije, kar je imelo velik vpliv na celoten potek kazenskega procesa proti njemu, nadškofu Stepincu in soobtoženim jeseni 1946. Poleg ostalih manjših ustaških akcij proti novi Jugoslaviji moramo omeniti še akcijo imenovano »Gvardijan«, v kateri je organom Ozne v Zagrebu uspelo poloviti preko devetdeset ustaških vohunov in diverzantov s Paveličevim najbližjim sodelavcem Božidarjem Kavranom na čelu, ki so v letih 1947 in 1948 ilegalno prišli v Jugoslavijo. Ta grupa je bila še isto leto obsojena pred Vrhovnim sodiščem NR Hrvatske.

Knjiga je pisana na prvi pogled publicistično in v njej ni naveden znanstveni aparat, vendar ima kljub temu glede na obravnavane probleme precejšnjo zgodovinsko-znanstveno vrednost. Za naše vojne arhive je znano, da so zelo neenaki po svojih ohranjenih fondih in zelo pogosto nepopolni, ter kot taki ne morejo dati odgovor na vsa vprašanja, kar še posebej velja za navedeno problematiko, za katero je zelo malo primarnih virov oziroma jih nikoli ni bilo. To moramo še posebej upoštevati za dobo po dokončnem vojaškem zlomu četnikov na Zelengori oziroma ustaškem begu v Avstrijo, dočim pride za predhodno obdobje verjetno vsaj delno v poštev arhiv Draže Mihailovića, ki so ga enote 3. korpusa NOVJ zajele na Zelengori (maja 1945) in ustaški arhiv, ki so ga sodelavci Ozne našli v frančiškanskem samostanu Kaptol v Zagrebu. S tem je avtor prisiljen uporabljati sekundarne vire in pričevanja številnih oseb, ki so po funkciji ali kako drugače prisostvovala dogodkom, ki niso nikjer opisani. Primerjanje teh pričevanj med seboj s potrebnim posluhom za razlikovanje resnice od prirejenih pričevanj prikaže mnogo povsem novih stvari. Vseeno

pa je pomanjkljivost, da ni avtor na kratko navedel, katere arhive in vire je uporabljal, kar bi kvaliteti dela samo še koristilo, podobno kot ji koristi »Register imena« s pojasnili o osebah omenjenih v knjigi, ki je objavljen na zaključku. Knjiga je bogato ilustrirana s fotografijami vodilnih okupatorjevih sodelavcev in kasnejših diverzantov, njihovih dokumentov in opreme.

Božidar Zakrajšek

Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1945—1955. (pripravil Josef Kocensky), Wien-München 1970; strani 531.

Obsežna zvezka o še živi preteklosti imata zanimivo zasnovo. Z manjšimi izjemami v zvezku namenjenemu nacističnemu obdobju (gre predvsem za odlomke iz memoarskih del in dokumentov) je v obeh knjigah zajeta izključno časopisna dokumentacija. Vidi se, da so avtorji skušali zajeti predvsem tista vprašanja, ki ne prikazujejo le visoko politiko, ampak tudi vse tisto, kar se dotika malega človeka. To še posebej velja za čas 1938—1945, ko so povzete najrazličnejše drobne vesti, ki v smiselno zaokroženih celotah podajajo takratno življenje. Namen izdajatelja obeh zvezkov je jasen: poučiti bralca o preteklosti, kakršne si nihče več ne želi (čas 1938—1955) ter pokazati na nastajanje sedanje avstrijske države (leta 1945—1955). Vsebinsko se prikazi začenjajo z znanim berhtesgadenskim sestankom Hitler-Schuschnigg leta 1938. Sledi skrben izbor vesti iz večjega dela avstrijskega tiska o odmevih priključitve Avstrije nacističnemu rajhu (anšlus), o takratnem dogajanju ter o posledicah tega akta na vseh družbenih področjih. Še posebej bi podčrtali slike iz vojnega časa. Tu gre poleg odmevov vojne na vseh področjih življenja in za odmeve dogajanja na bojiščih v sočasnem tisku, ki je izhajal na območju dotedanje Avstrije. Vsekakor zanimiv pristop, ki omogoča študij zmagoslavja ter temu sledeče udarce, ki jih je doživljal tretji rajh. Razumljivo je, da je primerno mesto namenjeno vestem o avstrijski rezistenci (tudi iz emigrantskega tiska), pri čemer pa je protifašistični boj koroških Slovencev na Koroškem očitno potisnjen v ozadje. Ne glede na to pa posamezne vesti, ki se dotikajo dogajanja na Balkanu ter narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, nudijo zanimivo, čeprav fragmentarno odmevnost tega boja v nacističnih občilih. Naj navedemo nekatere odmeve. Dne 6. marca 1941 je list Neues Wiener Tagblatt pisal, da je gotovo eno: »prejšnjih političnih koncepcij«, ki so jih imele do nedavna nekatere balkanske države, je sedaj konec. O Jugoslaviji kot največji balkanski državi pa beremo, da ne bo mogla ostati ob strani kot »prazen gledalec.⁵ Posebno poglavje je namenjeno odmevom vojne na Balkanu vse do kapitulacije in razkosa Jugoslavije. Na straneh 211—213 najdemo nekaj drobcev o dogajanju v okupirani Sloveniji. Med njimi je po listu Völkischer Beobachter (16. april 1941) povzeta napoved štajerskega gaulajterja dr. S. Uiberreitherja o germanizaciji Slovenske Štajerske, po kateri »hočemo sedaj z vsemi sredstvi... to deželo znova napraviti nemško, tako nemško, kot je to nekoč bila«. Ponatisnjeno je dalje nekaj vesti (konec avgusta — začetek septembra 1941) o slovenskem odporu.